

A FEJLEMÉNY

1983 tavaszán, amikor hosszabb tartózkodásra megérkeztem Nyugat-Berlinbe, a televízióknak köszönhetően első megrendítő élményemet. A tizenhárom órai hírek után feltűnt a képernyőn Európa, a városnevek mellett számok jeleztek a hőmérsékletet. München, Prága, Bécs, Belgrád — hol maradt Budapest? Hány fok van oda-haza?

Hamar rá kellett jönnöm arra, hogy se konkrétan, se szimbolikusan nem szereplünk Európa meteorológiai térképén. Magyarországon a szelek, ha egyáltalán fújnak, mérsékeltek és meghatározatlan irányúak. A hűvösebb légkörmegék más szempontból lángosaknak is mondhatók. Ha mégis akadt némi jelentenivaló, a lapok hangneméből áradt a jóindulat. Ezek a magyarok már-már emberi módon élnek, szinte úgy, mint mi, nyugatnémetek. A butikok butikszerűek, az ellenzék lojális, a Nemzeti Bank elnökhelyetese ért a pénzügyekhez. Mindez nagyjából érdektelen, habár olykor méltó a figyelmünkre.

Az efféle tapasztalatok üdvösen hatottak arányérzésemre. A fallal körülzárt roppant városrészben, mely pusztá létevel bizonyítja a világon uralkodó politikai erők zavarba ejtő inkompetenciáját, először hazai sebeim transzformálódtak át szűnyegcsipéseké. Később nemzeti és szociális problémáink is józanabb megvilágításba kerültek. Ösztöneimmel és teljes érzékenységgel rá kellett ébrednem arra, amit az agyam már korábban is felfogott: hogy egyetlen magyar probléma sem oldható meg magyar keretek között. Ady persze ezt már korábban tudta és tisztában látta valamennyiünk-nél: „Hamupipőke a magyar kín”.

Ha az ember Nyugat-Berlinben a világlapokat olvassa, figyelemmel kíséri a parlamenti szájalásokat, a parlamenten kívüli tiltakozó mozgalmakat, és nem kódosítja el a szentét belénevelt, vagy dafke elfogultságok, fel kell ismernie: a demokráciákban — legyenek azok pluralisták vagy népiek — nem a demosz dönti el az élet sorsdöntő kérdéseit. Az emberi civilizációt bármely pillanatban elpusztíthatja valamely háborús vagy ipari katasztrófa, és fokról fokra is tönkretelheti az ökológiai egyensúly megbomlása. A létező társadalmi rendszerek abban az egyben feltétlenül hasonlítanak, hogy pusztulása tényét a nép mindenütt csak utólag regisztrálná, ha erre még képes lehetne. A véletlenül kívül csak az uralkodó rétegek bölcs belátásában és ép erkölcsi érzékében bízhatunk. Nyugat-Ber-

linben az ember élesebben észleli, mint Európa más városaiban, hogy ehhez a bizalomhoz csaknem patológikus derűlátás szükségeltetik.

★

1986 júliusának utolsó napjában érkeztem haza. Ennyi idő után szembeszökőbbek a változások. Nem lehetett nem észrevenni, hogy a bizalom a politika iránt erősen megcsappant nálunk. Az emberek hozzászótkak a lassan, de folyamatosan növekvő életszínvonalhoz; a számukra váratlanul bekövetkező hanyatlás most tanácstalanságot, sőt, valamiféle meghatározatlan telelmet ébreszt. Mintha különféle okokból fellazult volna az ország lelki fegyelme; a kollektív tudatba visszaszorult rossz érzések — 1956 tragédiájának kényszerű következményei — ismét a felszínre kíváncsognak.

Nem könnyű idehaza hasznosítani a külföldi felismeréseket. A kisebbségben élő magyarság sorsán aggódókat nem vigasztalja, hogy Sri Lankában irtják a tami-lokat. A Duna szennyeződése miatt háborgóknak hiába mondanánk, hogy Lorelei álomszép tomporát is olajos mocsok vonná be, ha még mindig a Rajnában időzne. Az olyaşfajta érveléssel sem jutunk messzire, mely legsürgősebb teendőinket — a gazdasági decentralizálás és a politikai demokrácia növelését — a geopolitika realitásokra hivatkozva halogatja. A geopolitikai realitás per-se túlmutat a nemzeti kereteken, de ez a realitás meghaladásának vágyára is áll.

Korunk politikusai mítosszá szeretnék avatni a realitást. Mindaz, ami létezik, ami történelmileg kialakult, egyben tiszteletet is parancsol szerintük. Gyökeres változásról csak kalandorok álmodoznak, akik „nem vetnek számot a realitással”. A mi társadalmunkat átmenetinek mondják ugyan, de öröknök szeretnék tudni. Ezt a túrhetetlen ellentmondást nem szüntethetjük meg, míg az uralkodó rétegeknek érdekük fűződik hozzá. Pontosabban: az ellentmondás csak a különértekeik körül szerveződő uralkodó rétegekkel együtt küszöbölhető ki. Ehhez a demokrácia tudatának és intézményrendszerének erősítésére van szükség. Ez a minden társadalmi rendszerben időszerű, nemzetközi program, melyet nemzeti feltételek között kell konkretizálni.

★

Ezzel jó messziről elérkeztem tulajdonképpeni témámhoz: vajon az írószövetség közgyűlése és az azóta lezajlott írószövetségi fejlemények előre- vagy visszalépést jelentenek-e a demokrácia útján?

Magán a közgyűlésen felszólalók nagy többsége — nyilván az országos atmoszféraváltozás hatására — megengedte magának az őszinte beszéd fényűzését. A demokrácia előfeltétele, hogy beszélni merjünk, még ha — mint ezt a hatalom jelenlévő képviselője féltreéltetetlenül jelezte — semmi esélyünk sincs a meghallgattatásra. Az őszinte beszéd értékét növelte, hogy többnyire közösségi gondok körül kristályosodott ki. Társadalmi igazságtalanságok, nemzeti sérelmek, a nagyobb művészi szabadság igénye; ezek voltak a fő témák. A népi tradíciót felvállaló írók, akiknek történelmi érdemük, hogy a magyarokú kisebbségek sorsáért érzett aggodalom ismét közgondolkodásunk alkotóelemévé és politikai tényezővé vált, láthatólag egyre nagyobb létszámban ismerik fel: nem csak a szomszédban, itt, nálunk is több demokráciát kell követelnünk.

Meg kell azonban vallanom: számos kritikai megnyilatkozással én sem értettem egyet. Nem egy felszólalásban kicsinyes provincializmus kísértett, alig-rejtett nacionalizmus, rasszizmus, őskonzervatív kultúraszemlélet. Ezért azonban én nem a közgyűlést okolom, hanem politikai-társadalmi fejlődésünk egészét. Ebben az országban sosem lehetett az ideológiai harcokat végigharcolni, mert erősebb és magasabb érdekek mindig meghűsítették vagy vakvágányra terelték a sorsdöntő vitákat. A nemzeti köztudatban még olyan eszme-hullák is bűdösödnek, amelyeket a francia nép 1789-ben elföldelt. Ha akadt nagy politikai gondolkodók, mint Bibó István: négy évnyi szabad alkotás adatott meg neki; eltötte és utána hosszú-hosszú csend.

Kulturális életünk struktúrája ma sem kedvez az eszmei tisztulásnak. 1949 óta nem szerveződhetett az irodalom folyóiratok és kiadványok köre. Különböző képességű, de hasonló irányvonalat követni kényszerülő szerkesztőknek kell befogadniuk a teljes élő irodalmat, a maga heterogenitásában. Mindenki mindenhol szóhoz juthat (ha nincs tilalmi listán), és mindenről mindenféle stílusban írhat (kivéve a tabusított témákat). A kulturális kormányzat meggátolja, hogy az övétől eltérő álláspontok szervezeti keretek között kristályosodjanak ki. Feltehetően nincs elég önbizalma a nyílt elvi összecsapáshoz. Ezért aztán ki-ki magában füstölög, vagy baráti körben, eszmecserére nem kerül sor, a többség megmarad a magánál, még ha meghaladta is az idő. Aztán valamilyen

okból lazul a szorítás, és az írók úgy érzik: megnyilatkozhatnak végre. Ilyenkor sok igaz és okos dolog mellett zavaros zagyvaságok is közönlönek. Ez a tisztulás első pillanata. Szűklátókörűség kell ahhoz, hogy ezt átkozzuk el, amikor a megelőző fejlődés a ludas.

★
Az idén januárban ismét Berlinben jártam, és itt éresem a Fejleményről. Csaknem valamennyi nyugatnémet újság foglalkozott vele. Írók lépnek ki egy kommunista vezetésű ország írószövetségeiből, és nem is akármilyen: írók. Elsősorban Gyurót László nevét említi, aki „Kádár pártvezér hivatalos elnöke”, szerepe továbbá „egy filmstúdió vezetője”, akinek nevét nyilván ortográfiai problematikája miatt nem közlik, azután „Juhász Ferenc lap szerkesztője és Fekete Sándor, a jelentős lírikus”. Kafán öröm töltött el. Végre olyan személyiségek nevére röpítik a nyugati hírbizonyosságok világát, akiket nem lehet ezért CIA-ügynököknek titulálni.

Örömmel azonban hamar észbe kaptam, amikor végiggondoltam — egyelőre merőben logikai alapon — a kilépések elképzelhető okait. A névsorból arra következtettem, hogy a hivatalos kultúrpolitika képviselői és tisztviselői — akár költők voltak korábbi életükben, akár drámaírók, kritikusok — megsértődtek a szervezeti vereség miatt, amelyet el kellett szenvedniük. Másokat nyilván a viták hangneme riasztott el, a meg nem gondolt gondolat, mely ott bujkált Jónéhány hozzájárulás helytálló kitételei közt. Megint másokat a politika és az irodalom konfrontációjának pusztja tényesített: ezt már megéltük, gondolhattak némelyek, közönlönek, nem kérünk még egyszer belőle.

A kilépés patetikus gesztus azonban akarva-akaratlanul a korábbi írószövetséget gyakorlatilag szentelteti. Eddig alapjában véve rendben mentek a dolgok, hiszen a kilépésekre csak most került sor. Csak most vált némelyek számára lehetetlenné, hogy az írószövetség tagjai maradjanak.

Milyen szervezetünk volt korábban? Emeljük: az 1971-es közgyűlésen arra kértem az írószövetség akkori vezetőit, járjanak közben Különrendény című könyv kiadásában, de teljesítésére nem bocsájítottam ügyében. Nem az elkövetést kívánó díjazást dőbtést akartam megváltoztatni, csupán azt kértem, intéznék el, hogy a döntésről a törvények előírásainak megfelelően írásos értesítést és indoklást, kapjak. Azon a közgyűlésen én voltam az egyetlen „kontesztáló”. Az írószövetség elnöke, Darvas József zárszavában közölte: könyvem nem olvasta még, így hát érdemben az elkövetéshez hozzászólni nem tud, annyit azonban máris közölhet, hogy az írószövetség egy könyv kedvéért nem vesztette el a harmonikus kapcsolatát a politikai vezetésével. Vagyis az írószövetség, az írók érdekképviseleti szerve, hogy tovább képviselhesse az írók érdekeit, egyáltalán nem képviseli azokat. Valamennyien hallottuk az önfeladásnak ezt a példás megnyilatkozását, mégsem lépett ki az írószövetségből senki. A most kilépőktől szívesen megkérdezném: ha erkölcsi-politikai érzékenységük annyira kifinomult, hogyan bírtak évtizedeken át egy olyan szövetség tagjai, részben tisztviselői lenni, melynek munkája utasítások tudomásulvételére és végrehajtására szorított?

★
Még Berlinben kaptam kézhez Fekete Sándor Kilépési nyilatkozatát. Az ilyen dokumentumoknak jót tesz a távlat. A térbeli távlat, és az időbeli is. Régóta figyelem Fekete munkásságát, a hivatalos kultúrpolitikának kétségkívül legtehetségesebb publicistája ő. Életének egy korábbi stádiumában csaknem-zseniális elemzést írt 1956 októberéről és általában a szovjet típusú társadalmak fejlődéstörténetéről. Emeltetett cikkében is megemlékezik erről a művéről, „különbösen illegálisan, de itthon terjesztett” röpiratnak titulálva a mintegy 130 oldalas cikksorozatot. Eltekintve attól, hogy az írók külföldre csempészéséért hosszú börtönbüntetésre ítélték, tehát a külföldi terjesztésnek legalábbis a szándéka kétségkívül fennállt, megdöbbenett, hogy Fekete Sándor ma már az „Itthon-terjesztés” morálisán a külföldi forgalmazás fő helyezi. Pedig az általa is tisztelt notórius külföldön-terjesztőknek se az ural, se az ural.

Hej ne nevét említsem, vagy Széchenyit, Marxét, Leninét, Gorkijét, Lukácsét? Nincs olyan író, aki elsősorban nem odahaza szeretne terjeszteni a műveit; de ha erre nincs lehetősége, és mondandóját elég fontosnak érzi, többnyire arra kényszerül, hogy külföldön keresse kiadót magának. Nem az „Itthon” vagy a „Külföldön” és nem is a „Legálisan” vagy „Illegálisan” ellentétpárja szolja meg egy adott mű morális és szellemi értékét, hanem tartalma és színvonal.

Mindezt valaha Fekete Sándor is tudta. Emeltetett „Röpiratában” nagy szellemi fölényrel gúnyolódik azokon, akik valamilyen ellenzéki mozgalmat, felkelést, forradalmat, valamely politikai képződmény vésztését „külföldi hatalmak ügynökeinek” tevékenységével magyarázzák. Kilépési nyilatkozatában viszont a „Külföldön” szó a SZER, a Nemzetőr valósgos munkáját szerepel. Mintha az írók és politikusok konfrontációját az említett intézmények árnyékosodása okozná, és nem belső fejlődésünk törvényszerűsége! Néhány író kapcsolata külföldi sajtó- és propaganda-organumokkal, továbbá a „szamizdatos acsarkodás” veszélyezteti a megítélését a mai Magyarországon, mely az évtizedeken át pangó, csak most megújuló Szovjetuniótól eltérően egy egész reformkorokot tud maga mögött. Nem hiszek a szememnek: évtizedeken át pangó Szovjetunió — nem egy irromány sokkal szerényebb morálfelállítások miatt szorult ki a letűnt publikálóból. Persze a mai Fekete Sándornak utólag pang, ami pang, de még így utólag is iszolón nem utólagos „acsarkodásainkat”. Ez mit kezdik az idézet másik felével? Állítom volna egy teljes reformkorokot? Vagy Fekete Sándor, aki Széchenyitől is írt már könyvet, valóban így titulál egy vonatkozó és felemásan megvalósított gazdasági reformot, melynek irányítói semmitől sem féltek annyira, mint a politikai konzekvenciáktól? Ellentétben a mai szovjet megújulás törekvéseivel, mely a politikai és gazdasági struktúrát erőszakra akarná modernizálni, nálunk Fekete Sándor reformkorokában a fő cél a gazdasági hatékonyság növelése volt, a fennálló nomenklatúrának és privilegium-rendszerek háborútan megőrzésével egybekötve.

A figyelmes olvasó Fekete Sándor írásából arra a következtetésre juthat, hogy a szerző azért lepett ki az írószövetségből, mert az elnökség egy tagja a Szabad Európából és a Nemzetőről üzent hazra. Egyéb érvel ugyanis még annyira sem vehető komolyan. Vagy mit feleljünk arra a vádjára, hogy jó írónak is kibuktattak a választmányból, miközben kevésbé jólt, „ellenzéki érdemeik révén” bevalasztottak ugyanoda? Az írószövetség nagy létszámú választmánya Darvas és Dobozy országosa idején sem csupa Ady Endrőtől állt; és bár sejtetem sincs róla, kik kerültek be pusztán „ellenzéki érdemeik révén” a szövetség vezetésébe, jó néhány névvel szolgálhatnék a korábbi választmányok listájáról, akik kizárólag fejbőlálló buzgalommal érdemelték ki tisztüket. Ezek miért nem sarkallták kilépésre a finvas Fekete Sándort? Bonyolult, rejtjelmes lélek: amikor — „mint ő maga mondja — betiltották egy darabját és ez ellen nyilvánosan senki sem emelt szót — beleértve persze őt magát is —, akkor nem lépett ki; most, hogy másokat tiltanak be, és ezt az érintettek és a kollégák nem hagyják szó nélkül, rögvest kilép. Ki érti ezt? Vagy hogyan értelmezzük ezt az okfejtést: „Mivel a szarzi nélküli írószövetségi tagnak semmiféle befolyása sincs az erőszakkal megválasztott tisztviselő munkájára, legfeljebb két és fél évenként füstölöghet egyet, nincs rá okom, hogy a várható politikai színtételekhez írószövetségi tagként statisztáljak.” De hiszen ezt minden „szarzi nélküli írószövetségi tag” mindenképp elmondhatná. Azt jelentené Fekete Sándor szerint a demokrácia, hogy akit nem választottak be a vezetésébe, az lépjen ki a szövetségből? Engem sem tiszteltek meg a választmányi tagsággal, azt kell mondanom: szerencsére, mert milyen csattanós érveket sugallnék akkor Fekete Sándornak. Az író-társadalom támogatása nélkül kellett mindig is donquijoteskodnom vagy svejkeskednem magam választotta pályám védelmében. Mit tanácsol nekem Fekete Sándor? Lépjek ki én is? Keressem őt fel

valamilyen folyosói szimpóziumon mondván: „Hallod-e, Sándor, mi sarzsinékküllek fogjunk össze, és alapítsunk egy külön bejárati írószövetséget, jó demokratikusan?”

Ezzel azután vége a viccnek, elérkezünk a demokratikus kilépők tulajdonképpeni céljához. Miután a régi írószövetségen belül elszigetelődtek, most újat alapítanak, olyat, mely kellemesebb tárgyalópartner a kulturális kormányzat számára. Abban is bizakodhatnak, hogy kedvezőbb anyagi feltételeket tudnak kialakítani, és így módon magukhoz csalogathatják az efféle érvekre fogékonyabb kollégákat. Fekete állítólag egy nyilatkozatában a pluralizmus növekedését látná az írószövetségek elszaporadásában. A pluralizmus — politikai terminológiánknak ez a legelátkozottabb kategóriája — egyszerre pozitív értékhangsúlyhoz jut. De miféle pluralizmus ez? Egyik oldalon az írók zöme, folyóiratok, kiadványok, műhelyek nélkül, a másik oldalon egy maréknyi demokrata, folyóiratokkal, kiadványokkal, az irodalmi élet perdtől hatalmi eszközeivel. És hogy ez nemcsak némi, mely kilépők vágyálma, hanem állami megfontolások tárgya is, erre Kőpeczi Bélának a Népszabadság január 31-i számában megjelent cikke a bizonyíték. Ebben olvasható, hogy a Művelődési Minisztérium immár nem

tekinti az írószövetséget „az egész magyar író-társadalom képviselőinek és konzultatív szervének”. Ez alig burkolt felszólítás a kilépők címére: megalakíthatják önálló szervezetüket. „Egy folyamat kezdetén tartunk, s ezért nehéz megmondani, hogy a jövőben hogyan alakulnak az irodalmi élet szervezeti keretei.” Egyelőre tehát nem látni még világosan, hogy a kilépők érveik és hatalmi pozícióik latbavetésével át tudják-e törni elszigeteltségüket, legalább annyira, hogy alakuló gyűlésekhez ne túlhangoz közmuatlanság legyen a kísérelés. Ne feledjük el: olyan emberekről, olyan rétegekről, akik elszoktak attól, hogy a nagy nyilvánosság előtt kisebbségben maradjanak. Ez sértettségek fő oka, és jövőendő cselekvésüknek is az szab majd irányt, hogy milyen akciókat remélhetik a leginkább kisebbségi létük fejszámolását. Őket nem élegeti ki, hogy kezükben a tényleges hatalom, és nem nyugtatja meg a miniszter nagyvonalú bejelentése: „Célunk csak az lehet, hogy az irodalom minden irányzatával tartassuk a kapcsolatot, és ezen az úton az írók alkotó munkát és az irodalmi értékek terjesztését szolgáljuk.” En viszont, aki ezúttal többségben maradtam, boldog volnék, ha eljutnánk idáig. Ha valóban minden irányzat és minden irodalmi érték támogatásra találna.

Reagálás:

ES, 1987/10. 03.06. 5.0.

Fekete Sándor: A gondolatolvasó